

СУДДІВСЬКИЙ РОЗСУД ТА ДИСКРЕЦІЙНІ ПОВНОВАЖЕННЯ СУДДІ ЯК ОЦІНОЧНІ ПОНЯТТЯ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

JUDICIAL DISCRETION AND DISCRETIONARY AUTHORITIES OF A JUDGE AS VALUATION CONCEPTS IN THE CIVIL LAW OF UKRAINE

Віцінгловська І.П., аспірантка кафедри теорії права та прав людини
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Никифорак В.М., к.ю.н.,
доцент кафедри приватного права
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

У статті досліджено особливості суддівського розсуду та дискреційних повноважень судді як оціночних понять цивільного права України, проаналізовано основні цілі запровадження оціночних понять у цивільному праві.

Запропонований поділ оціночних понять у цивільному праві на класичні та некласичні, який здійснений на основі використання оціночних понять при вивченні фактичних обставин справи під час її розгляду в суді.

Розмежовано такі правові категорії як «суддівський розсуд» і «дискреційні повноваження судді» та наведено об'єктивні причини існування суддівського розсуду в цивільному праві України. Доводиться, що використання суддівського розсуду при здійсненні суддівської діяльності залежить від певних об'єктивних причин, зокрема невідповідність норм права суспільним відносинам; різноманітність життєвих ситуацій, які потребують регулювання та неможливість їх повного охоплення в межах конкретного нормативно-правового акта, недосконалість правотворчої техніки в силу об'єктивних та суб'єктивних причин.

Встановлено, що «суддівський розсуд» і «дискреційні повноваження судді» є самостійними правовими категоріями, хоча і перебувають у взаємозв'язку та залежності. Взаємозв'язок та залежність полягає в тому, що суддя реалізує передбачені його правовим статусом дискреційні повноваження з використанням суддівського розсуду. Суддівський розсуд виступає скоріше засобом, який суддя застосовує при прийнятті рішення, роблячи вибір самостійно із дотриманням норм та принципів права.

Визначено, що суддівський розсуд можна розглядати не тільки як засіб, який застосовують судді, але й як складовий елемент свободи судді при здійсненні правосуддя.

Обґрунтовано, що межами свободи судді при здійсненні правосуддя виступають завдання та принципи цивільного судочинства, а також внутрішнє переконання судді. Запропоновано авторське розуміння внутрішнього переконання судді як правової межі свободи у суддівській діяльності.

Зроблено висновок про важливість оціночних понять як засобу юридичної техніки, що покликаний гарантувати з однієї сторони гнучкість правового регулювання, а з іншої передбачуваність та послідовність правової норми. Обґрунтовується важливість надання судовій гілці влади можливості діяти із застосуванням суддівського розсуду, оскільки це гарантує дієвість передбаченого законодавством механізму захисту порушених прав або ж свобод.

Ключові слова: суддівський розсуд, дискреційні повноваження судді, оціночні поняття, правозастосування.

The article examines the peculiarities of judicial discretion and the judge's discretionary powers as evaluative concepts of the civil law of Ukraine, the main goals of evaluative concepts in civil law are analyzed.

The proposed division of evaluative concepts in civil law into classic and non-classical ones, which are valid on the basis of the use of evaluative concepts in the study and research of the actual circumstances of the case during its consideration in court.

Such legal categories as "judicial discretion" and "discretionary powers of a judge" are distinguished and objective reasons for the existence of judicial discretion in the civil law of Ukraine are given. It is proven that the use of judicial discretion in the performance of judicial activity depends on certain objective reasons, in particular, the inconsistency of legal norms with social relations; the variety of life situations that require regulation and the impossibility of predicting all of them in the content of a qualitative and structured legal act, the imperfection of the law-making technique due to objective and subjective reasons.

It is established that «judicial discretion» and «discretionary powers of a judge» are independent legal categories, although they are interrelated and dependent. The relationship and dependence is that the judge exercises the discretionary powers provided by the legal status using judicial discretion. Judicial discretion acts rather as a means that a judge uses in order to make a choice, to make a decision independently in compliance with the norms and principles of law.

It is indicated that judicial discretion can be considered not only as a tool used by the judge, but also as an element of the freedom of the court under an actual judge.

The limits of the judge's freedom in the administration of justice, namely the tasks and principles of civil justice, the judge's inner conviction, have been defined. The author's understanding of a judge's inner conviction as a legal limit of freedom in judicial activity is offered.

The conclusion is drawn, the importance of evaluative concepts as a means of legal technique, which is designed to guarantee, on the one hand, the flexibility of legal regulation, and on the other, the predictability and consistency of the legal norm. It is noted the importance of giving the judicial branch of power the opportunity to act with the use of judicial discretion, as this guarantees the protection of violated rights or freedoms provided for by the law and recognized in the state.

Key words: evaluative concepts, judicial discretion, discretionary powers of a judge, law enforcement.

Постановка проблеми. Швидкий розвиток суспільних відносин створює передумови для переосмислення принципів права, формування нового бачення цивільно-правової норми та вдосконалення цивільно-правового законодавства. На практиці на застосування цивільно-правової норми впливає безліч факторів, проте вагомими є якість та форма права. Цивільно-правова норма не може бути дієвою, впливати на суспільні відносини, якщо при її формуванні не дотримувались юридичної техніки.

Юридична техніка є багатогранним явищем, адже саме шляхом її використання створюються логічні, структуровані та якісно досконалі за формою цивільно-правові норми. Одним із засобів юридичної техніки є використання оціночних понять, які допомагають подолати невідповідність суспільних відносин нормам, що їх регулюють, тим самим забезпечуючи верховенство права. Разом із цим недостатня визначеність або ж їх надмірне використання в нормативно-правових актах цивільного права негативно

впливає на якість нормативно-правового акта та дозволяє судовій гілці влади тлумачити і застосовувати норму права досить вільно та широко.

У цивільному законодавстві доволі часто зустрічається використання оціночних понять. Саме тому, для ефективного функціонування судової системи, зокрема цивільного судочинства, на нашу думку, необхідне правове та системне розуміння таких оціночних понять як «суддівський розсуд» та «дискреційні повноваження судді».

Аналіз останніх досліджень. Суддівський розсуд як цивільно-правова категорія був предметом вивчення багатьох правників, адже в силу своєї специфічної правової природи має неоднозначне становище. На сьогодні, варто виділити таких вчених-правників, які займалися дослідженням суддівського розсуду як правової категорії: Л. Байрачну, В. Бігуна, С. Глубоченко, Н. Гураленко, В. Канціра, В. Ковальського, М. Кравчука, П. Куфтирєва, Д. Луспеника, А. Макаренко, Г. Мельника, Д. Попова, Д. Поповського, М. Рісного, О. Сенькова, А. Шевченка, В. Ямкового та інші.

Дослідженням дискреційних повноважень займалися такі вчені-правники як Ю. Барабаш, Ю. Білоусов, О. Ботнаренко, А. Дігтяр, М. Логвиненко, Н. Логінова, Л. Ніколенко, О. Панасюк, С. Резанов, А. Старик, Т. Фуфалько, С. Шатрава та інші.

Виклад основного матеріалу. Правова природа оціночних понять є досить невизначеною, враховуючи функції, які вони здійснюють. Оціночні поняття з одного боку покликані забезпечувати індивідуальний підхід при розгляді справи судами цивільної юрисдикції. З іншого боку, надмірне використання у нормативно-правових актах оціночних понять породжує невизначеність та непередбачуваність судового рішення. Разом із цим, саме оціночні поняття дають можливість найбільш повно охопити всю сукупність відносин, які існують в правовій державі в нормативно-правових актах.

Основними цілями оціночних понять у цивільному праві є: правове закріплення дискреційних повноважень цивільного суду, адже одним із можливих проявів дискреційних повноважень судді є закріплення в нормативно-правовому акті оціночних понять; гнучкість правового регулювання цивільного судочинства, адже є можливість врахувати персональні, індивідуальні особливості цивільної справи; забезпечується зв'язок нормативно-правового акта та суспільних відносин, оскільки не завжди регулювання, передбачене в законі, відповідає розвитку суспільних відносин; забезпечення наближення цивільного законодавства до норм моралі, які є визнаними на той момент у суспільстві.

Доволі розгорнутою та ґрунтовною, на нашу думку, є інтерпретація розуміння оціночних понять, запропонована О. Веренкіотовою. Науковиця зазначає, що «оціночне поняття права у широкому розумінні – це закріплене в нормах права уявлення (абстрактна думка), яке відображає у собі різні емпіричні властивості явищ шляхом закріплення їх правозначущих типів і зумовлює здійснення на його основі індивідуального піднормативного регулювання та конкретизації суспільних відносин чи самостійної оцінки конкретної ситуації з боку суб'єкта правозастосування. У той час, як оціночне поняття нормативно-правового акта у вузькому розумінні – це закріплення у нормі права загальний припис, зміст якого не містить чітко визначеної, завершеної системи ознак, що зумовлює здійснення індивідуального піднормативного регулювання суб'єктом правозастосування шляхом вільної оцінки у межах конкретної правозастосовної ситуації» [1, с. 18]. При цьому у авторефераті до дисертаційного дослідження вказано, що такий поділ є умовним, а складові частини досить тісно взаємопов'язаними.

Як зазначає, І. Турчин-Кукаріна: «оціночні поняття виступають ознакою лібералізації цивільного судочин-

ства. Найвність у цивільно-процесуальному праві оціночних понять свідчить про авторитетність органів судової влади і довіру судам і є ознакою планомірного демократичного розвитку державно-правової системи» [2, с. 50]. Проте саме по собі використання оціночних понять не є підставою для довіри судовим органам, а скоріше передумовою для коректного застосування норм права суддями цивільного процесу.

Застосовуючи правову норму, яка містить оціночне поняття, суддя для правильного розуміння та використання цього терміну має брати до уваги принципи та завдання цивільного судочинства, а також судову практику, яка може містити приклади використання, тлумачення того чи іншого оціночного поняття. Разом із цим, суддя повинен залишатись об'єктивним та враховувати всі особливості справи, яка на даний момент розглядається.

Ми переконані, що поряд із «класичними» оціночними поняття (такими як «добросовісність», «розумний строк», «поважні причини», «істотне значення» та інші) важливими для науки цивільного права також виступають «некласичні» оціночні поняття такі як «суддівський розсуд» та «дискреційні повноваження судді». Запропонований поділ оціночних понять у цивільному праві на класичні та некласичні здійснений на основі використання оціночних понять при вивченні та дослідженні фактичних обставин справи під час її розгляду в суді. Встановлення змісту таких некласичних оціночних понять як «суддівський розсуд» чи «дискреційні повноваження судді» є важливими ще до моменту звернення особи до суду і розгляду цивільно-правової справи в судовій інстанції, є важливим для цивільного процесу загалом. Тоді як зміст до прикладу такого класичного оціночного поняття як «розумний строк» встановлюється індивідуально у конкретному випадку при розгляді цивільної судової справи суддею. Водночас, класичні та некласичні оціночні поняття перебувають у взаємозв'язку, а їх поєднання сприяє належному здійсненню цивільного судочинства.

Пропонуємо розглянути більш детально такі оціночні поняття як суддівський розсуд та дискреційні повноваження судді в цивільному процесі.

Суддівський розсуд займає досить невизначене положення у теорії цивільного права. Таке невизначене положення суддівського розсуду серед інших правових категорій пов'язано із тим, що існують різні думки стосовно його правової природи. Одні вчені ототожнюють суддівський розсуд із дискреційними повноваженнями судді, заперечуючи при цьому існування окремої правової категорії – суддівського розсуду. Інші вчені, ототожнюючи суддівський розсуд і дискреційні повноваження судді, визнають ці дві категорії рівнозначними, і допускають використання у юридичній науці кожної із них. У юридичній науці можна зустріти й думки про те, що суддівський розсуд і дискреційні повноваження судді є самостійними правовими категоріями.

Стосовно розмежування понять «суддівський розсуд» та «дискреційні повноваження судді», ми поділяємо думки тих науковців, які наголошують на самостійності таких правових категорій. Разом із цим, варто зазначити, що на нашу думку, ці категорії перебувають у взаємозв'язку та залежності та мають схожу правову природу.

Про суддівський розсуд як правову категорію у свій час писав Євген Ерліх, який був засновником школи «вільного права». У своїй статті «Вільне правознаходження та вільне правознавство» (1903 р.), основою якої стала доповідь перед Юридичним товариством Відня, Євген Ерліх розкриває особливості вільного правознаходження, а також завдання вільного правознавства. Євген Ерліх у цій праці, наголошує на том, що «...судді при прийнятті рішення користуються судовим розсудом, а не просто виконують приписи норм права». При цьому, вважав, що «...юрист не створює право, він повинен його віднайти. Незважаючи на

це, ніхто не сумнівається, що кожне рішення щось додає до чинного законодавства, що воно не просто засвідчує чинне законодавство, але також може стати джерелом нового права.» [3, с. 169–170].

Варто зазначити, що використання суддівського розсуду при здійсненні суддівської діяльності можна обґрунтувати рядом об'єктивних причин, зокрема:

- при швидкому розвитку та зміні суспільних відносин законодавчий орган не завжди може вчасно відреагувати на таку зміну, прийняти потрібний для врегулювання нормативно-правовий акт. Суддівський розсуд дає можливість судовій гілці влади врегулювати таку ситуацію, не допускаючи та долаючи прогалини в праві;

- при всьому різноманітті суспільних відносин законодавчий орган, як правило намагається передбачити всі можливі варіанти розвитку подій, проте кожна ситуація індивідуальна і не завжди законодавець в силі це зробити. Багато нормативно-правових норм носять відносний характер, а суддівський розсуд сприяє їх персоніфікації для правильного застосування у кожному конкретному випадку;

- не завжди з певних об'єктивних чи суб'єктивних причин законодавець приймає достатньо чіткі, зрозумілі правові норми, а така ситуація змушує правозастосовний орган користуватись розсудом для застосування такої норми.

Суддівський розсуд можна розглядати не тільки як засіб, який застосовують судді, але і як елемент свободи судді при здійсненні правосуддя. Ця свобода необхідна для належного здійснення правосуддя. Так, до прикладу, В. Бігун суддівський розсуд визначає, як «межі свободи судді в судовому вирішенні; спосіб реалізації судової влади суддею; принципове положення в здійсненні правосуддя, що визначає межі повноважень судді у вирішенні питань і справ у судочинстві» [4, с. 22]. При цьому завдання судочинства, принципи права та власне внутрішнє переконання судді виступають правовими межами такої свободи.

Такі правові межі свободи судді як завдання судочинства та принципи права для цивільного процесу визначені у ст. 2 Цивільного процесуального кодексу України [5]. Завдання цивільного судочинства та принципи цивільного процесу виступають тими ціннісними орієнтирами, які допомагають використовувати цивільно-правові норми без помилок. Більше того, вони виступають фундаментом при створенні та прийнятті нових правових норм і формуються разом із правовою системою країни та громадянським суспільством держави.

Щодо внутрішнього переконання судді, то у порівнянні з принципами та засадами судочинства його нормативне закріплення відсутнє. На нашу думку, професійна правосвідомість судді складається із двох елементів. З одного боку вона включає, комплекс правових ідей про державу, суспільство і право. З іншого боку професійна правосвідомість судді, безумовно, залежить від власних поглядів та переконань судді про справедливість, добросовісність та ефективність правових норм, тобто від внутрішнього переконання.

Внутрішнє переконання судді відіграє дуже важливу роль у цивільному процесі при оцінці доказів. Так, під час розгляду цивільного справи та її подальшого вирішення суддя здійснює розумову діяльність на основі зібраних доказів про фактичні обставини справи. Говорячи про внутрішнє переконання судді, варто наголосити, що суддя здійснює професійну діяльність з дотриманням вимог процесуального законодавства, а вказівка на суб'єктивну складову професійної правової діяльності судді не говорить про сваволу, неконтрольованість владних можливостей судді.

При здійсненні правосуддя внутрішнє переконання судді відображається у судовому рішенні, що свідчить про

усвідомлення персональної відповідальності судді за прийняте рішення перед всіма учасниками судового процесу та державою.

На нашу думку, під внутрішнім переконанням судді як правовою межею свободи у суддівській діяльності потрібно розуміти розумовий процес при прийнятті рішення у цивільному судочинстві суддею з метою добросовісного вивчення, встановлення обставин справи та прийняття конкретного законного і обґрунтованого рішення.

Вчений Д.П. Поповський, досліджуючи суддівський розсуд в країнах романо-германської правової системи, зазначав, що «...судді здійснюють суддівський розсуд через тлумачення, яке набуває правостворююче, правокорегулююче значення.» [6, с. 16].

Щодо дискреційних повноважень, варто зазначити, що судді як учасники цивільно-правових відносин наділяються особливим правовим статусом. Під правовим статусом професійного судді, прийнято розуміти закріплений комплекс: повноважень, якими наділений суддя; обов'язків, які покладені на суддів під час здійснення правосуддя; гарантій суддівської діяльності, зокрема незалежності, неупередженості, законності, рівності та інших передбачених нормативно-правовими актами; обмежень, які покладені на суддів законодавцем у зв'язку із специфікою виконуваних ними функцій держави.

Як бачимо елементом правового статусу судді є повноваження. Ці повноваження стосуються здійснення суддею своєї професійної діяльності відповідно до прямих вказівок законодавства. Поряд із чітко визначеними та конкретизованими у нормативно-правових актах повноваженнями суддів у їх правовому статусі виділяються дискреційні повноваження. Судді, здійснюючи дискреційні повноваження, повинні оцінити правову ситуацію, фактичні обставини справи та із запропонованих в законодавстві варіантів поведінки з використанням суддівського розсуду обрати варіант можливих дій.

Таким чином, на нашу думку, взаємозв'язок та залежність суддівського розсуду та дискреційних повноважень судді полягає в тому, що суддя реалізує передбачені правовим статусом дискреційні повноваження з використанням суддівського розсуду. Суддівський розсуд виступає швидше засобом, який суддя застосовує для того, щоб зробити вибір, прийняти рішення самостійно із дотриманням норм та принципів права.

Варто наголосити, що суддівський розсуд найкраще проявляється якраз саме при застосування оціночних понять суддею. Точність та правильність визначення обсягу оціночного поняття залежить від індивідуальних особливостей справи та власне суддівського розсуду, рівня праворозуміння особи, яка застосовує його.

Висновки. Отже, оціночні поняття як правова категорія покликані гарантувати з однієї сторони гнучкість правового регулювання, а з іншої передбачуваність та послідовність правової норми.

Під суддівським розсудом як оціночним поняттям у цивільному судочинстві потрібно розуміти – передбачений цивільними нормативно-правовими актами особливий вид діяльності з застосування цивільних норм права. Специфіка цього виду діяльності полягає в тому, що судова гілка влади у чітко визначених законодавцем випадках уповноважена на належне врегулювання правових питань, із дотриманням завдань та принципів цивільного судочинства та врахуванням індивідуальні обставини конкретного правового випадку.

У свою чергу, під дискреційними повноваженнями як оціночним поняттям в цивільному праві потрібно розуміти визначені правовим статусом повноваження судді при здійсненні правосуддя в цивільному процесі, що дозволяють суддям обирати з певних юридично доступних рішень те, яке найкраще врегулює спірні цивільно-правові відносини.

З огляду на викладене, можемо зробити висновки про те, що судова гілка влади, поряд із іншими гілками влади, сприяє належному функціонуванню держави. Надання судовій гілці влади можливості діяти із застосуванням суддівського розсуду гарантує передбачений законодавством та визнаний в державі захист порушених прав або ж свобод.

ЛІТЕРАТУРА

1. Веренкіотова О. Оціночні поняття в правових актах: теорія та практика реалізації: автореф. дис. канд. юрид. наук. Національна академія внутрішніх справ. Київ. 2013. 20 с.
2. Турчин-Кукаріна І. Цивільно-процесуальні оціночні поняття права як ознака лібералізації цивільного судочинства. *Юридична наука*. 2011. №7. С. 47–51.
3. Ерліх Е. Вільне правознаходження та вільне правознавство. Проблеми філософії права. Т. 3. № 1–2. Київ; Чернівці, «Рута», 2005. С. 168–184.
4. Бігун В. С. Філософія правосуддя: ідея та здійснення: монографія. К., 2011. 303 с.
5. Цивільний процесуальний кодекс України від 01 лютого 2022 р. № 40-41, 42. / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>
6. Поповський Д.П. Застосування суддівського розсуду в країнах романо-германської правової сім'ї. *Науковий вісник міжнародного гуманітарного ун-ту. Сер.: Юриспруденція*. № 10–1. Т. 1. 2014. С. 15–19.